

УДК 94 (477)

Любич О. А.,кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки
та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

**ВИДАННЯ «ПРОПОВІДІ ДЛЯ УВ'ЯЗНЕНИХ»
1790 РОКУ ЯК ПЕРШЕ КЕРІВНИЦТВО
ДЛЯ ТЮРЕМНИХ КАПЕЛАНІВ**

Стаття присвячена унікальному історичному джерелу – виданню вікарія графства Дарем (Англія) Джона Брюстера «Проповіді для ув'язнених. З доданням молитов, рекомендованих для в'язнів одиночного ув'язнення» (1790). Автор статті аналізує зміст проповідей у контексті пенітенціарного реформування у Великій Британії, яке було розпочате у зв'язку з прийняттям тюремного статуту 1779 року. Головним змістом тюремних реформ став перехід від практики карального кримінального покарання до виправного тюремного ув'язнення. Основним засобом виправлення визнавалась релігія, що призвело до творення в Англії історично першого інституту тюремних капеланів.

Робота Дж. Брюстера – перше відоме друковане видання такого виду. Лейтмотивом його проповідей став заклик сприймати ув'язнення як можливість переглянути своє життя, усвідомити глибину гріха попереднього порочно-го життя, покаятись і отримати можливість прощення перед обличчям Всевишнього, з одного боку, і повернення до суспільства чесним громадянином – з іншого.

Ключові слова: Велика Британія XVIII століття, англійський протестантизм, тюремні капелани, пенітенціарні реформи, проповіді для ув'язнених.

Сьогодні йде процес удосконалення пенітенціарної системи України. Одним із його напрямів є співпраця з представниками релігійних організацій з метою задоволення прав засуджених та допомоги їм на шляху до каяття. Складовою душпастирської роботи священників є духовна опіка над засудженими і ув'язненими, а також духовна підтримка персоналу виправних установ та участь у пробаційних програмах з метою швидшої адаптації у суспільстві людей, які відбули термін покарання. Священники мають здійснювати моральну підтримку і надавати необхідні консультації з релігійних питань, а також проблем етики та моралі.

Постановка проблеми. Більшість громадян України вважає себе віруючими, але дуже мало знають основи віри, рідко ходять до храмів, не беруть участь у таїнствах або здійснюють це без усякого розуміння. У пенітенціарних установах справа є не кра-

щою, а напевно, навіть гіршою. Процес виправлення та каяття людини довгий і не обмежується тільки відбуванням покарання. Ув'язненим потрібно допомогти покаятись у своїх вчинках, якимось чином надати їм духовно-пастирську підтримку. Думати про те, щоб ув'язнені, вийшовши на волю, мали можливість реабілітації і повернення у громадянське суспільство. Коли людина робить перші кроки, їй потрібно допомогти знайти своє місце серед інших людей. Їй необхідно звільнитись від того негативного вантажу, який опосередковано особа здобуває в місцях позбавлення волі, й допомогти їй не потрапити знову в руки кримінальних структур. Значна роль у цьому процесі відводиться сьогодні пенітенціарним душпастирям (капеланам).

Поняття «тюремний капелан» повернулось до українського пенітенціарного лексикону порівняно недавно. Так сталося, що традиції церковного тюремного служіння після жовтневого перевороту (1917 р.) були фактично втрачені, й кримінально-виправна система на українських землях з об'єктивних причин розвивалась у руслі радянських традицій і підходів до призначення та відбування покарання. Виправно-трудова педагогіка заповнила ту прогалину, яка була утворена у зв'язку з відмовою радянських урядовців від методів християнської педагогіки і духовного впливу на засуджених.

Наприкінці ХХ ст. було змінено парадигму державно-конфесійних відносин, що призвело до залучення релігійного фактора до процесу формування громадянського суспільства. Українська пенітенціарна система не залишилась осторонь від цих процесів: останніми десятиріччями спостерігається активне відродження традицій духовного опікунства над засудженими. У зв'язку з цим великий інтерес мають наукові дослідження історії, теорії та практики світового та українського досвіду тюремного служіння. Звернення до витоків соціального інституту тюремних капеланів дає поштовх досліднику вивчати причини та умови пенітенціарних реформ кінця ХVІІІ – середини ХІХ ст.

В українській дослідницькій практиці це питання описане істориками з точки зору правової регламентації діяльності тюремного капелана та істориками-богословами у контексті вивчення християнських традицій тюремного служіння.

Формулювання мети. Мета даної статті полягає у тому, щоб представити українському читачеві контент-аналіз історичного джерела, яке можна, з великою вірогідністю, назвати першим друкованим керівництвом до діяльності тюремного священика. Мова йде про видання 1790 р. під назвою «Проповіді для ув'язнених. З доданням молитов, що рекомендовані для в'язнів одиночного ув'язнення» англійського проповідника Джона Брюстера [1].

В українській науковій літературі нам не траплялися згадки або посилання на цей документ. Це дозволяє зробити припущення, що він до теперішнього часу маловідомий у наукових пенітенціарних колах України.

Виклад основного матеріалу. Епіграф до видання (Brewster J. Sermons for prisons. To which are added prayers for the use of prisoners in solitary confinement. Stockton: R. Christopher, 1790) присвячено відомому філантропу, лікарю, ідейному фундатору англійських пенітенціарних реформ Джону Говарду, який помер від чуми у рік видання брошури: «На пам'ять про Джона Говарда, який невтомно прагнув полегшити скрутне становище в'язнів ... і став жертвою служіння людству» [1]. Відомий англієць дійсно все життя присвятив вивченню умов утримання засуджених у тюрмах Англії та континентальної Європи, смерть зустрів його в українському Херсоні, де він пробував реалізувати свої ідеї з боротьби з епідемічними захворюваннями у тюрмах та лікарняних установах для бідних. На гранітномуobelіску, який поставили після його смерті неподалік Херсона, викарбуваний напис «Vixit propter alios» – жив для інших.

Джону Говарду належить першість у оформленні ідеологічної основи тюремних перетворень, які ґрунтувались на принципі релігійно-морального впливу на засуджених, практиці привчання їх до праці та чесного життя. Ці ідеї відкрили нову еру в кримінальному правосудді, яке протягом ХІХ ст. поступово відходило від каральної традиції та наближувалось до принципу виправлення перевихованням.

Практичне впровадження принципу релігійно-морального перевиховання засудженого знайшло своє вираження у створенні інституту тюремних капеланів і впровадженні у тюрмах елементів релігійного і світського навчання. Відвідуючи тюрми у різних

країнах, Джон Говард приділяв особливу увагу питанню, пов'язаному з наявністю у місцях позбавлення волі молитовного місця та духівника. У дев'яти випадках з десяти таких не було, але навіть там, де йому пощастило знайти тюремного священика, він залишив досить негарну рецензію: «Такий священик був готовий хіба що розпити пляшку джину або перетасувати колоду карт зі своєю паствою, а у неділю пробелькотіти проповідь у кімнаті відпочинку. Да і що він міг у той час зробити, навіть якщо б і ставився до свого служіння з відповідальністю і сумлінням? Пияцтво і неприборкана розпушта, які панували у в'язниці, зламали б дух будь-якого священика» [2].

Видання, що аналізується, складається з двох частин: перша частина має шість проповідей-бесід, побудованих на відповідних притчах і премудростях Святого Писання, друга – п'ятнадцять молитов для різних категорій в'язнів: засуджених до смертної кари, тих, кого засудили до одиночного утримання, засуджених за крадіжку та грабунок тощо.

У вступі автор – преподобний Джон Брюстер посилається на головну мету тюремної реформи в Англії: «Турбота про духовне і тілесна здоров'я тих, хто опинився в ув'язненні, пробудження у тих таких думок і почуттів, які можуть, у кінцевому рахунку, повернути їх до чесного життя і зробити корисним членом суспільства». Брюстер розуміє масштаби і складність пастирського тюремного служіння: «Завдання дуже складне, щоб мати надію на успіх», «тому, що у закритому просторі були зібрані найбільш безпринципні та негідні персонажі», але, – продовжує роздумувати пастор, – «світ набагато більший, але Засновник нашої Релігії відправив своїх учнів, щоб привести до істинної віри цілі народи» [1, р. 2].

Крім цього, у вступі Джон Брюстер віддає свій голос на користь принципу одиночного ув'язнення. На думку Брюстера, тільки за умов одиночного ув'язнення можливе духовне переродження із людини «прикладу найгіршої моралі» у таку, яка прагне добра та повернення до християнського суспільства. Автор визнає, що спочатку одиночне ув'язнення може зробити в'язня «сумним та пригніченим», але наполягає на тому, що це кращий момент для того, щоб «вкласти до його рук Текст», який спону-

катиме його до роздумів, і у той час виникне надія «що його серце буде виправлене, і він у всіх сенсах стане новою людиною» [1, р. 3]. На цьому етапі роль тюремного капелана є ключовою: «Він не буде засуджувати, але стане наставляти проти марнотратства і втрати розуму ... розкриє милосердя, яке сконцентроване у Євангеліє» (Ibid).

Мотивом першої проповіді «В'язень надії» став уривок з Книги пророка Захарії «Повертайтеся на твердиню ви, в'язні, які сподіваються! Що тепер проголошую, подарую тобі у два рази» (Ibid. р. XVII).

Брюстер відкриває проповідь думкою: «Ніколи ми так сильно не потребуємо Божого втішання, як тоді, коли відчуваємо важкість біди, і ніколи біда на карає так важко, як у тому випадку, коли ми розуміємо, що вона є наслідком нашої провини» (Зах. 9:12.). Богослов звертається до проблеми «совісті», порівнюючи її з постійною низкою образів, які проносяться перед очима, і яким би не було бажання не бачити їх знову, вони «виринають з найвіддаленіших куточків світу, з надр землі, як свідчення нашої провини» [1, р. 5]. На це Брюстер відповідає висловлюванням з Книги пророка Ієремії «Чи може чоловік сховатись у таємному місці, де Я не бачив би його? Говорить Всевишній. Чи не наповнюю Я небо і землю? Говорить Всевишній» (Іер. 23:24.). Але, визнаючи присутність Бога у всіх наших справах і думках, богослов закликає саме у цьому здобути надію. Погляди преподобного Джона Брюстера були близькі до ідей поміркованих пуритан, які не поділяли віру ортодоксальних кальвіністів у визначеність і прагнули розповсюдити впевненість у тому, що каяття і повернення до благочестивого життя може привести до звільнення. Відповідаючи мовою пророків, Брюстер прагнув переконати ув'язнених, що є надія на Боже милосердя: «Хоть Я отягощал, более не буду отягощать. И ныне Я сокрушу ярмо его, лежащее на тебе, и узы твои разорву» (Наум. 1:12–13).

Викликає цікавість те, що автор використовує в основному старозавітну риторичку, особливо у тих текстах, коли для посилення ефекту проповіді потрібно виділити важкість гріха і відступу, щоб можливість каяття і прощення на контрасті сприймались значно емоційніше.

Таким чином, перша частина проповіді розмальована образами «руйнівного гріха», «плачу нечестивців», «вогняної сірки», «гріхопадіння одного, яке перетворилось на гріх усього людства»... Але, у заключній частині богослов переходить до образів Нового заповіту: «Правдою одного, зробились праведними усі», «благодать Божа зійшла через Ісуса Христа»...

Словами апостола Павла Брюстер навчає в'язнів: «Таким чином, немає тепер ніякого засудження тим, хто у Христі Ісусі живуть не за плоттю, а за духом» [1, р. 7]. Таким чином, богослов закликає ув'язнених за злочини відкрити себе і у собі релігію, яка дасть їм надію та спасіння.

Друга проповідь на тему «Використання одиночного ув'язнення» розпочинається 101 Псалмом «Молитва страждуючого, коли він сумує і відкриває перед Господом печаль свою: тому що Він нахилився з святої висоти Своєї, з небес подивився Господь на землю, щоб почути стогін в'язнів» (Пс. 101: 20–21).

Перша частина проповіді у традиційній для пуритан манері присвячена опису гріховної природи людини, тієї «величезної відстані», яка відокремлює Бога і творіння рук Його. У роздумах про «незвідані шляхи», що привели злочинців до в'язниці: про «минуність солодкості гріха», «суєти життя», «перебування у притонах», «продажних товаришах по цеху» тощо.

Брюстер продовжує аргументацію тези про вигоди одиночного ув'язнення, розпочату ним ще у вступі. «Я бачу свою місію у тому, щоб розкрити перед вами переваги, які відкриваються від наданого усамітнення від світу... Я рекомендую вам переглянути моменти минулого життя і супутників ваших бажань та прагнень. Я хотів би, щоб ви постійно відчували сум'яття розуму і докори сумління. Я хотів би попросити вас прослідкувати кожний момент вашого життєвого шляху – з якими зусиллями і труднощами поєднано було володіння награваним, підозри і заздрість з боку подільників, постійний хвилюючий страх потрапити до рук правосуддя. Чи було потрібно приносити у жертву тимчасовому задоволенню гріха вашу Свободу? Чи було потрібно заради цього поступатись Чесністю, Істиною, Релігією? Чи ради цього ви відреклись від відчуття внутрішнього спокою і домашнього затишку і щастя, відреклися від дружини, яка могла би за-

спокоїти ваші печалі, від дітей – утіха на старості, від любові до Бога та іншої благодаті, поховавши себе в усамітненні в'язниці?» [1, р. 27–28].

На відміну від першої проповіді, розмальованої нечіткими образами Священного Писання, тут ми бачимо особисту позицію автора, який уклав так багато «Я» у моральний зміст цієї бесіди.

Ще одна цікава деталь – позиція Брюстера щодо місця і ролі державної влади у питаннях призначення та використання покарання. З часів Середньовіччя релігія була безпосередньо вплетена у кримінальне право: «Тому що начальник є Божий слуга, тобі на добро. Якщо ж робиш зло, бійся, тому що він не просто так носить меч: він Божий слуга, месник для того, хто робить злочиння» (Рим. 13:4).

Але у дискурсі цієї праці богослов не розглядає цивільну владу як каральний механізм, а навпаки, звертаючись до злочинця, зауважує: «Закони нашої країни є інструментами не відомщення, але корекції» [1, р. 25].

Він пояснює своїй пастві, що покарання, призначене магістратом, не варто розглядати «як образу», тому що, з одного боку, його мета – захистити суспільство від зла, з іншого – «зупинити ваші успіхи у злі» й попередити повторний злочин, надати шанс на «виправлення від гріха» (Ibid. р. 26).

Третя проповідь «Про смирення у тюрмі» розпочинається Плачем Ієремії «Зачем сетует человек живущий? Всякий сетуй на грехи свои» (Плач. 3:39). Пастор зачіпає складну у богословському розумінні проблематику: як доказати тим, хто його слухає, «що перебування в ув'язненні, в якому як ніде реальні страждання і неприємності, біль, гоніння і скорбота, буде спонукати до пошуку і поглибленню релігійних знань» [1, р. 45].

У цій проповіді автор звертається до прикладів старозавітних і новозавітних праведників, які, «пройшовши горнило страждань», отримали благодать. «Будеш вірним до смерті, і дам тобі венець життя» (Откр. 2:10) – закінчує богослов. Він закликає ще один раз погодитись з тим, що причина усіх страждань – ті погані вчинки, які й привели злочинця у в'язницю. Але поки не стало пізно і фактично неможливо ухилитись від «покарання нечестивців», проповідник заключає словами апостола Павла: «Таким

чином, прошу вас, брати, милосердям Божим, надайте тіла ваші у жертву живу, святу, богоугодну, для розумного служіння вашого, і не поєднуйтеся з віком цим, але змініться оновленням розуму вашого, щоб вам пізнавати, що є воля Божа, блаженна, угодна і досконала» (Рим. 12:1–2).

Четверта проповідь «Про вплив дурної компанії» розпочинається із запобігання мешканцям Коринфу: «Не помиляйтесь: погані спільноти розпещують добру мораль» (Кор. 15:33).

Складається враження, що Брюстер цілеспрямовано переміщує бесіди релігійного характеру з настановами морального спрямування, наповненими актуальним соціальним змістом. Він перераховує можливі привабливі речі, які спокусили в'язня стати на «невірний шлях», як молодшого сина із Притчі про блудного сина: розпуста, блуд, користолюбство, алкоголь... І знову ненав'язливо підштовхує до думки, яка лейтмотивом проходить скрізь усі його проповіді: «Ваше теперішнє становище має сприйматись як можливість виправити ці негативні наслідки впливу поганого товариства. Скоріш за все, ніякої кращої можливості не могло і бути для того, щоб встановити у душі лад і звернутися до Господа усім серцем своїм» [1, р. 70]. Наприкінці бесіди він ще раз закликає розірвати будь-який зв'язок з поганими товаришами, не боятись кепкування і презирства з їх боку, натомість укріплювати себе вірою.

Прологом до п'ятої бесіди, яка рекомендована тюремним капеланам для спілкування з в'язнями, стали євангельські події, описані у 23-й главі Євангелія від Луки про двох злодіїв, яких вели на страту з Ісусом: «Один из повешенных злодеев злословил Его и говорил: если Ты Христос, спаси Себя и нас. Другой же, напротив, унимал его и говорил: или ты не боишься Бога, когда и сам осужден на то же? И мы осуждены справедливо, потому что достойное по делам нашим приняли, а Он ничего худого не сделал. И сказал Иисусу: помяни меня, Господи, когда придешь в Царствие Твое! И сказал ему Иисус: истинно говорю тебе, ныне же будешь со Мною в раю» (Лук 23:39–43). Головна думка проповіді зводиться, з одного боку, до акцентування уваги на тій обставині, що, не дивлячись на справедливе покарання на смерть біблійного злодія, «тому що достойне за справи прийи-

яв», він заслужив місце поряд зі Спасителем у раю. З іншого боку, автор навчає: «все ж таки багато доведеться зробити, перш ніж заслужити собі право на благословення Євангелія» [1, р. 96].

Проповідь «Злодій, що кається» – заклик схаменутись та змінити своє життя так ґрунтовно, щоб Спаситель міг сказати «тепер же будеш зі Мною у раю». Брюстер ще один раз демонструє відхід від ортодоксальних пуританських доктрин про божественне визначення для засудженого, і прагнення застосувати новозавітні істини для дарування надії на спасіння і християнське милосердя.

Тим не менше остання, шоста проповідь «Про страшний суд», мабуть, є одночасно і святково погрожуючою та відповідальною. З часів каральної традиції середньовіччя і раннього нового часу священик був безпосереднім учасником прелюдії, яка розігрувалась напередодні виконанням вироку зі смертної кари. У XVIII ст. для англійців страта злочинців через повішання була однією з найпопулярніших масових розваг, що збирала натовпи з декількох десятків тисяч осіб. Перед роботою ката була обов'язково проповідь священика, який пояснював усім присутнім «глибинну сутність страждань», до якої занурювалась душа грішника. Дидактично вивірена Дж. Брюстером картина Страшного суду балансує на кордоні залякування та ілюзорної надії. Розуміючи, що цільова аудиторія його проповідей – в'язні, серед яких обов'язково будуть засуджені до смертної кари, богослов звертався до Євангелія від Матвія «І не бійтеся тих, хто вбиває тіло, вони не в змозі вбити душу; а бійтеся більше Того, Хто може і душу і тіло занапастити у геєні» (Мф. 10:28).

Підвівши читача до другого розділу свого видання – молитвам, проповідник радить використовувати увесь час (ніхто не знає скільки йому залишилось!) для молитов, смирення, каяття та надії [1, р. 138].

Висновки. Нам не відомо, який суспільний резонанс мала ця праця Джона Брюстера. Але згодом богослов видав ще дві невеличкі брошури присвячені ув'язненню злочинців та каяттю: «Про запобігання злочинам і переваги одиночного ув'язнення» (1790 р.) і «Про укріплення релігії у тюремних установах» (1808 р.). Його особистий публіцистичний дебют можна вважати

першим виданням такого роду в історії розвитку служіння тюремних капеланів. Виступаючи за широке запровадження пастирського служіння, реформатор звертав увагу англійського парламенту і суспільства на той факт, що впровадження інституту тюремних капеланів буде ефективним і дієвим тільки у тому випадку, коли відбудеться масштабна реформа усієї системи покарання. В Україні подібні видання з'явилися набагато пізніше [3].

Таким чином, у Англії реформаторський рух за зміни пенітенціарної системи на основі гуманізму і верховенства закону був тісно пов'язаний з релігійними ідеями англійського протестантизму.

Видання Дж. Брюстера стало одним із поштовхів до прийняття Англійського Тюремного статуту (1779 р.) та запровадження у штаті пенітенціарної установи посади тюремного капелана з грошовим утриманням у п'ятдесят фунтів за рік. Але у цьому першому зводі тюремних правил посада пастора пропонувалась тільки для декількох тюрем, і не була обов'язковою для усіх пенітенціарних установ. Закріплення статусу тюремного капелана, як обов'язкової штатної посади, вперше можна зустріти у Загальному Законі про тюрми (1823 р.), який запровадив у дію Статутний кодекс тюремних правил і деталізував усі сторони внутрішнього управління англійськими пенітенціаріями.

Джон Брюстер пропагував запровадження системи одиночного утримання засуджених. Автор-проповідник брав активну участь у полеміці з питання вибору ідеальних умов духовного переродження і виправлення засуджених – одиночне утримання або колективне ув'язнення з організацією праці – корінням уходить у богословські суперечки різних протестантських конфесій. У останню чверть XVIII ст. «епіцентр» дебатів змістився до Сполучених Штатів Америки, де за безпосередньої участі й на основі теологічних принципів різних груп протестантів виникли перші у світі прогресивні пенітенціарні системи – пенсільванська та оборнська.

Крім істориків та науковців-пенітенціаріїв, видання Дж. Брюстера може зацікавити педагогів, які вивчають концепції духовно-морального перевиховання засуджених у історичній ретроспективі.

References

1. Brewster J. (1790), *Sermons for prisons. To which are added prayers for the use of prisoners in solitary confinement*. Stockton: R. Christopher.
2. *Memoirs of the public and private life of John Howard, the philanthropist* – Compiled from His Own Diary in the Possession of His Family (1823) / by J. Baldwin Brown. 2 th ed. London.
3. *Conversations with prisoners* (1870), 4th ed. SPb., 120 p.

Lyubych A. A.

PUBLICATION OF 1970 YEAR “SERMONS FOR PRISONERS” AS THE FIRST GUIDE FOR PRISON CHAPLAINS

The author of this article describes the unique historical source, Sermons for Prisons. To which are Added Prayers for the Use of Prisoners in Solitary Confinement(1790) by John Brewster, the Vicar of Durham (England). The author analyzes the content of Sermons in the context of penal reform in the United Kingdom, launched in connection with the adoption of the Penitentiary Act of 1779. The main content of the prison reforms was the transition from the practice of retributive punishment to the system of penal correction. Religion was declared the primary resource of penal correction, and this led to the first statement of the social institute of prison chaplains in the UK. Brewster’s Sermons for Prisons probably became the earliest printed edition of this kind. In his sermons, Brewster preached to prisoners to consider imprisonment as an opportunity to review their life and to realize the vicious nature of their behavior. He viewed their confinement as a chance for the blessings of the Gospel on the one hand, and for reconciliation on the other.

Key words: 18th century Britain, English Protestantism, prison chaplains, prison reforms, sermons for prisons.